

Kansansivistys ja nainen: työtä kansan hyväksi

Tarja Lang

Vapaan sivistystyön parissa työskentelevät ja opiskelevat naiset tarvitsevat tietoa menneisyydestään. Mitä pinnallisempi ja sovinmaisempi on käsityksemme historiasta, sitä näkymättömämpiä naiset siinä ovat (Kortelainen 2006, 345). Tämä artikkeli hakee vastausta kysymykseen, kuinka sukupuolta rakennettiin eräissä kulttuurihistoriallisissa teksteissä 1840-luvulta 1900-luvun puolenvälin tienoille. Samalla sukupuolen jäljittäminen teksteistä johtaa vapaan sivistystyön historian naistutkimuksellisiin tulkintoihin.

Suomalaisen kansansivistyshistorian käsitemaailma on monimuotoinen. Aluksi kansaa kirkollisten oppien mukaisesti valistettiin, ja puhuttiin kansanvalistuksesta. Vapaalla kansanvalistustyöllä ymmärrettiin 1800-luvun lopulla vahvistunutta kansanopistojen, kansalais- ja työväenopistojen sekä kansankirjastojen toimintaa. Sen tavoitteena oli kansakouluja käymättömän aikuisväestön innostaminen tietojensa ja taitojensa lisäämiseen. (Tietosanakirja IV, 1911.) Kansansivistys-käsite on liitettävissä 1840-luvulta J. W. Snellmanin muotoilemaan ideologiseen määrittelyyn, jossa Suomen kansaa pidettiin tärkeänä sivistää valtiollisesti kansakunnan edun nimissä. Tässä yhteydessä rajaudutaan tarkastelemaan kansansivistystä kansalais- ja työväenopistojen perustamista edeltäneenä toimintana Suomessa. Kansansivistyshistorialla ymmärretään snellmanilaisuudelle rakentunutta kansallishenkistä, koko kansan sivistämiseen pyrkinyttä kansankasvatuksen kokonaisuutta. Vapaan kansansivistystyön käsite otettiin käyttöön 1920-luvulla perustettujen valtiollisten instituutioiden toiminnan ja rahoituksen perustaksi. Nykyinen käytössä oleva käsite vapaa sivistystyö on vuoden 1962 lainsäädännön mukainen.

Kansansivistyshistorian käsitteellisen taustan selventämiseksi tarkastellaan aluksi käsityksiä, joita J. W. Snellman ja myöhemmin muut kirjoittajat esittivät 1800-luvulla naisesta ja hänen asemastaan perheessä sekä yhteiskunnassa. Tämä analyysi liitetään 1900-luvun vaihteessa vapaan kansansivistystyön, ja siellä erityisesti kansalais- ja työväenopistojen perustamista tukeneeseen ohjelmakirjoitukseen. Tämän vuoksi tulkituissa teksteissä on mukana eräiden opiston johtajina työskennelleiden henkilöiden kirjoituksia. Käsittelyssä sivutaan niitä historiallisesti merkittäviä ensimmäisiä naiskirjoittajia, joilla 1800-luvun loppupuolella oli sekä kyky että mahdollisuus koulutuksen ja tutkimuksen kautta osallistua aikansa historiankirjoitukseen.

Yhteiskunnan kulttuuriset rakenteet, tieto, valta ja sukupuoli muodostavat liiton, joiden juuret ulottuvat tuhansien vuosien taakse, mutta jotka edelleen vaikuttavat nykyisessä länsimaisessa kulttuurissa (Nurminen 2008, 12). Ollilan (2000, 83) mukaan naistutkimuksen onkin pyrittävä muuttamaan historian juonta. Kansansivistyksen menneisyyttä ei ole tarkoitus paikata kuvauksilla naisesta, vaan tavoitteena tulisi olla kirjoittaa historia uudella tavalla sukupuolen tulkinnat huomioon ottaen. Samalla johdonmukaisesti etenevä historian kulku muuttuu katkeilevaksi, ristiriitaiseksi ja monia tulkintamahdollisuuksia avaavaksi poh-

diskeluksi. On analysoitava ja jäsennettävä uudelleen kulttuurisia arvoja, sääntöjä ja käytänteitä, jotka pitävät yllä perinteistä sukupuolijärjestelmää. (Nurminen 2008, 18.) Kansansivistyksen historiaa on kerrottava myös sukupuolen kulttuurisena tarinana, jotta historian moniäänisyys säilyisi.

Kansansivistyksen historiallinen tarkastelu sukupuolen tulkinnoin on aiheena ajankohmainen. 2000-luvulla vapaan sivistystyön instituutiot ovat vahvasti sukupuolittuneita. Kansansivistysideologian tasa-arvoisuuden traditiota ylläpitää koulutusala, jonka toimijat yhä useammin ovat naisia. Monet aikuiskoulutusmuodot Suomessa – työhön tai ammattiin liittyvä, työnantajan tukema, muuhun kuin työhön tai ammattiin liittyvä aikuiskoulutus – näyttävät kiinnostavan naisia enemmän kuin miehiä. Vuonna 2006 suomalaisista naisista kolme viidestä osallistui johonkin aikuiskoulutukseen (Tilastokeskus 21.5.2007). Poikkeuksellisen paljon naiset osallistuivat yleissivistäviin ja vapaa-ajan harrastuksiin liittyviin aikuisopintoihin. Kansalais- ja kesäyliopistoissa naisia kaikista opiskelijoista oli 76 prosenttia vuonna 2004 (Opetusministeriö 2005). Vapaan sivistystyön evoluutio, hidas kehitys, herättää mielenkiinnon tarkastella sen historiallista kehkeytymistä myös sukupuolen valossa. Toisaalta kansansivistyksen menneisyyteen tutustuminen auttaa ymmärtämään myös paikkaamme nykyisyydessä.

Tutkimusmatka kansansivistyshistoriallisiin teksteihin

Tutkimusaineistot on rajattu 1800–1900 -lukujen vaihteen molemmin puolin julkaistuihin kulttuurihistoriallisiin teksteihin, joista tähän artikkeliin on valittu muutamien kirjoittajien tekstikatkelmia. Kansansivistyksen ympärillä käynnystä julkista poliittista keskustelua kävivät pääosin mieskirjoittajat. Ajallisesti vanhimpia tulkittuja tekstejä olivat eräät filosofi J. W. Snellmanin (1806–1881) kirjoitukset (KT, Kootut teokset ; SA, Samlade arbeten), jotka liittyivät tavalla tai toisella naiseen. Snellmanin tekstien valinta kansansivistyksen sukupuolittuneisuuden tarkasteluun voi vaikuttaa lukijasta oudolta. On kuitenkin perusteltua aloittaa tulkinnat hänen teksteistään, koska juuri Snellman muotoili hegeliläisen ideologian suomalaiskansallisen kansansivistysjärjestelmän muotoon. Hän kirjoitti ja julkaisi ahkerasti, ja hänen kirjoituksiinsa viitattiin usein suomalaisen kansansivistyshistorian yhteydessä. Snellmanilaista ajattelua on tutkittu myös sukupuolen näkökulmasta. Historiantutkija Marja Jalavan (2006) mielestä Snellmanin sukupuoliajattelua hallitsi polariteetti-ihanne, jonka mukaan sukupuolet olivat erilaisia, mutta ne täydensivät toisiaan. Myös kulttuurihistorioitsija Anne Ollilan (1990; 1998) mukaan Snellman määritteli ajattelussaan naisen kodin piiriin, julkisen kansalaisyhteiskunnan ulkopuolelle.

1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alkupuolelta oli löydettävissä useiden kirjoittajien ohjelmatekstejä, jotka käsittelivät standarditulkinnoissaan kansanvalistusta, kansansivistystä ja vapaata kansanvalistustyötä Suomessa. Niillä pyrittiin vahvistamaan Suomen kansallisvaltion rakentumista (Wuorenrinne 1927, 1944; Oittinen 1939; Voionmaa 1939, 1942; Meltti V. 1946), jossa kansansivistys nähtiin eräänlaiseksi kansalaisia yhdistäväksi liimaksi. Näitä kirjoittajia yhdisti ainakin kaksi seikkaa: yhteiskunnallinen asema ja sukupuoli. He olivat huomattavassa akateemisessa asemassa olevia miehiä, jotka osallistuivat kansakunnan rakentamiseen myös poliittisina toimijoina. Toivo Ilmari Wuorenrinne (vuoteen 1906 Berggrén, 1892–1984) työskenteli vuodesta 1920 alkaen Kotkan työväenopiston johtajana ja vuosina 1925–1938 Työväen Akatemian johtajana, jonka jälkeen hän siirtyi Helsingin suomenkielisen työväenopiston johtajaksi. Professori Kosti Huuhka (1999, 152) on luonnehtinut häntä johtajana lennokkaaksi improvisoijaksi, joka Kotkan kautenaan perusti myös lehden nimeltä *Suomen Työväenopisto*. Sitä toimitti kansalais- ja työväenopistojen yhteis-

elin Työväenopistojen liitto – vuodesta 1967 Kansalais- ja työväenopistojen liitto KTOL ja vuodesta 2009 Kansalaisopistojen liitto KoL. Lehti ilmestyi *Suomen Työväenopisto* -nimellä (myös *Työväenopisto*) vuosina 1924–1963.

Muista kirjoittajista filosofian kandidaatti Reino Oittinen (1912–1978) työskenteli aluksi Valkeakosken työväenopiston johtajana vuosina 1934–1938, jonka jälkeen hän siirtyi kouluhallituksen pääjohtajaksi ja opetusministeriksi (Huuhka 1990, 192). Todennäköisesti Oittinen keskittyi pääasiassa yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen, koska hänen kirjallinen tuotantonsa rajautui erilaisten ohjelmajulkistuksien laatimiseen vapaan kansansivistystyön vuosikirjoissa. Häneltä löytyi varsin vähän julkaistua omaa tuotantoa. Väinö Voionmaa (1869–1947) oli aktiivinen vaikuttaja sekä Raittiusyhdistyksessä että Kansantaloudellisessa yhdistyksessä (Sulkunen 1986, 250–251). Hän työskenteli vuodesta 1918 historian ylimääräisenä professorina, ja valtiopäivillä vuosina 1919–1947 (Katainen ym. 2005, 15). Voionmaan on mainittu olleen Suomen itsenäisyyden alkuajan merkittävä poliittinen vaikuttaja, jonka kirjallinen tuotanto sisälsi raittiusliikkeen mukaista alkoholikäsytystä puuttumista.

Arvi Hautamäki puolestaan työskenteli Työväen Sivistysliiton toimijana, ja Väinö Meltti (1898–1964) Valkeakosken työväenopiston johtajana vuosina 1930–1931. Meltti aloitti Kotkan työväenopiston johtajana vuonna 1931, jonka jälkeen hän siirtyi vuonna 1939 valtiopäiväedustajaksi. Vuonna 1945 hänet nimitettiin Valtion tiedotuskeskuksen johtajaksi ja vuonna 1946 Uudenmaan läänin maaherraksi (Harva 1990, 331–332). Meltti oli aikansa aktiivinen poliittinen vaikuttaja, jonka kirjallinen tuotanto keskittyi pääasiassa vapaan sivistystyön vuosikirjoissa julkaistuihin ohjelmajulistuksiin. Monien edellä mainittujen kirjoittajien tekstejä julkaistiin *Vapaan kansansivistystyön vuosikirjoissa* vuosina 1942–1969 (1942; 1943; 1944; 1945; 1946; 1947–48; 1948; 1955; 1960; 1961; 1969). Vuosikirjat olivat Kansansivistysopillisen yhdistyksen julkaisemia, eri kirjoittajien teksteistä koottuja antologioita.

Suomalaiseen kansansivistykseen haettiin rakennusaineiksia vuosisadan vaihteessa myös muualta Euroopasta. Tarkasteltavaan historialliseen aineistoon valittiin teos, jonka sanomalla oletettavasti tuettiin suomalaisten valtiollisten kansansivistysinstituutioiden perustamista 1900-luvun alkupuolella. Vuonna 1909 julkaistiin saksalaisen filosofi Fr. Bettexin teos *Mitä on sivistys* (1909). Siinä pohdittiin filosofisesti sivistyksen käsitteen sisältöjä ja merkityksiä ihmiskunnalle teologisesta näkökulmasta. Tätä eurooppalaista kirjoittajaa täydensivät 1900-luvun alkupuolelta Lehmuston (1926), Länsiluodon (1942) ja Harvan (1948) tekstit. Heikki Lehmusto oli kiinnostunut snellmanilaisesta sivistysfilosofiasta, ja hänen teoksensa *Snellman kasvatusopillisena ajattelijana* (1926) on tässä yhteydessä analyysin kohteena. Myös professori Urpo Harva (1926–1994) oli tuottelias kirjoittaja, joka työskenteli Tampereen yliopiston aikuiskasvatustieteen professorina vuoteen 1973 saakka. Vaikka nämä edellä mainitut tekstit edustivat vain suppeaa joukkoa aikansa kirjoittajista, on mahdollista nähdä niiden edustaneen aikansa tyypillisiä ohjelmallisia kansansivistystekstejä.

Naiskirjoittajien laatimia puhtaasti kansansivistyshistoriallisia tekstejä esiintyi ennen vuosisadan vaihdetta verrattain vähän. Käytännössä naisella oli mahdollisuus osallistua kansalliseen historiankirjoitukseen vasta, kun hän sai oikeuden osallistua koulutukseen ja historian tutkimukseen. Naisilla oli 1840-luvulta mahdollisuus opiskella historiaa yleissivistävällä tavoitteella sekä yksityisissä että julkisissa tyttökouluissa. Naisen suhde tieteelliseen historian tutkimukseen jäsenyikin 1800-luvun ja 1900-luvun alun läntisessä maailmassa keskiluokkaisen sukupuolijärjestelmän mukaisesti. Tämä sukupuolijärjestelmä rakentui vastakohta-asettelulle, jossa yksityinen ja feminiiniseksi määritelty elämämpiiri nähtiin poliittisen – maskuliinisen – vastakohdaksi (Katainen ym. 2005, 13). Historian kirjoittami-

nen oli myös luokkasidonnaista, ja esimerkiksi työläisluokkaisten naisten kirjoituksia julkaistiin pääasiassa 1900-luvun alkupuolelta lähtien. Tällaisia olivat esimerkiksi kirjailijat ja kansanedustajat Martta Salmela-Järvinen (1892–1987) ja Sylvi-Kyllikki Kilpi (1899–1987), jotka kirjoittivat työläisnaisten elämästä (Hentilä 2005, 203). Toisaalta naiset kirjoittivat samalla tavalla ja samoista aiheista kuin miehet, ja toisaalta he myös loivat omia kirjoittamisen tapojaan ja kirjoittivat aluksi nimimerkkien suojissa.

Naisille tyypillinen tapa kirjoittaa historiasta oli elämäkerrallinen ja henkilöhistoriallinen. Naisasiaa joko suoraan tai välillisesti tukivat ja nostivat esiin useat aikansa merkittävät naiskirjailijat kuten Fredrika Runeberg (1807–1879), Minna Canth (1844–1897) ja L. Onerva (1882–1972). Heidän lisäksi monet muut, julkisuudessa marginaaliin jääneet naiskirjailijat, herättivät kirjoituksillaan vaatimuksen naisen tasa-arvoisesta asemasta yhteiskunnassa. Heidän teksteissään nousi esiin naisen alisteinen asema perheessä ja yhteiskunnassa. Koska naisten ohjelmakirjoituksia on vähän, he todennäköisesti ammensivat ainekset kirjoituksiinsa naiselle langenneesta äidin ja vaimon tehtävästä. Julkinen kansansivistyspolitiikka ja siihen vaikuttaminen näyttivät jäävän ennen vuosisadan vaihdetta miehen tehtäväksi. Toisaalta feminiininen elämämpiiri antoi harvoille naisille aikaa kirjoittamiseen ja historiantutkimukseen. Naistutkijat Aisenberg ja Harrington (1988, 14; Kortelainen 2006, 444) kuvaavat naisen asemaa toteamuksella, ”naisille elämäntehtäväksi ja suureksi kertomukseksi jäi avioliiton kaltainen aloilleen asettuminen, sopivan kumppanin löytäminen”. Toisaalta naisten teksteihin vaikuttivat myös kirjoitusajankohdan konteksti ja arvohierarkiat, joten tekstien välittämää sanomaa ei voida tulkita puhtaaksi objektiiviseksi totuudeksi (Nevala 1989, 14). Lähdekritiikin näkökulmasta artikkeliin tulkittaviksi valitut tekstit olivat tutkijan tekemiä valintoja lukuisten lähteiden joukosta. Nämä tekstit heijastelivat kirjoittajansa persoonallisuutta ja näkemyksiä, mutta todennäköisesti myös yleistä ajan henkeä.

Tässä artikkelissa on keskitytty tarkastelemaan lähinnä kirjoituksia, joissa suoraan käsiteltiin kansansivistystä tai sen toteuttamista Suomessa. Tämä puolestaan merkitsi, että useimmissa lähteissä kirjoittajana oli mies: ”Hän tekee matkaa, tutkimusmatkaa, löytöretkeä, pimeään ytimeen tai valoa kohti, hän etsii, metsästää, löytää, saavuttaa, jää historiaan” (Aisenberg & Harrington 1988, 14). Poikkeuksen tässä yhteydessä tekee Viipurin ensimmäisiin naisylioppilaisiin kuuluneen, kansalaisopiston johtajana toimineen Aino Hurmalaisen tekstit *Työväenopisto* -lehdestä vuodelta 1924. Hänestä oli löydettävissä vähän taustatietoja tätä tutkimusta varten.

Geertziä (1973) mukaillen tutkimuksessa on käytetty empiirisenä ja teoreettisena kehyksenä sekä metodologisena tulkinnallisena analyysinä tiheän kuvauksen tekniikkaa, jolla aineistoja tarkasteltiin kulttuurisia ilmauksia, käytäntöjä ja representaatioita sosiaalisesti tuottavina teksteinä. Tiheässä kuvauksessa tulkinnan kohteena on kieli, joka sitoutuu ihmisten käytännölliseen sosiaaliseen elämään. Tämä sisältää oletuksen, että ihmisen merkityksellistä käyttäytymistä määrittelee hänen aktiivinen suhtautumisensa maailmaan. Tulosten yleistettävyyden ja absoluuttisen totuuden sijaan analyysissä pyritään tiheään kuvaukseen tutkimuksen teoreettisen arvon kriteerinä. (Geertz 1973, 3–10; Salo 1999, 15–19, 41.) Tiheässä kuvauksessa tulkintojen kohteena on kulttuuri, käsitteiden merkityksellisten rakenteiden kerrostunut hierarkia, jota on mahdollista tarkastella erityisesti esittäjien omista lähtökohdista käsin (Salo 1999, 15, 41).

Sivistystyön suuri linja

1800-luvun kansansivistysprojektin taustalla vaikutti Suomen autonomisen suuriruhtinaskunnan perustaminen (1809), jonka seurauksena virkamieskunta ja sivistyneistö lähtivät rakentamaan suomalaista kansankuntaa uudelta pohjalta (Sulkunen 1986, 17). Tähän liittyen Snellman sai vaikutteita ideologiaansa saksalaiselta filosofi G. W. Fr. Hegeliltä (1770–1831), jonka ajattelussa maailman tarkoitus oli järjellisyuden toteutuminen maailmassa. Ihmisen piti pyrkiä tulemaan järkeväksi ja henkiseksi olenoksi voittamalla luonnolliset himonsa. Tällöin yksilö saattoi saavuttaa objektiivisen hengen, jonka avulla hän kykeni palvelemaan perhettään, yhteiskuntaa ja valtiota parhaalla mahdollisella tavalla. Ihmisen oli mahdollista löytää todellinen vapautensa kansallishengessä (der Volksgeist), kun hänen oman tahtonsa tilalle tuli yhteinen tapa ja velvollisuudentunne: ”Järjellinen on todellista ja todellinen järjestä”. (von Hartmann 1900, 214; Lehmusto 1926, 13–16.) Vaikka Snellman myöhemmässä ajattelussaan painottui myös englantilaisen ja ranskalaisen empirismin suuntaan, sitoutuminen hengen (Geist) käsitteeseen liittyi hänen ajattelussaan hegeliläisyyteen (ks. myös Oittinen 2006, 14). Snellmanilaisuuden ytimen muodosti käsite persoonallisuudesta, jonka hän esitti teoksessaan *Persoonallisuuden idea* (1841). Se oli hänelle selkeän looginen kategoria, ja persoonallisuus käsitteen elävää todellisuutta. Persoonallisuuden käsite oli tavoite, jota kohden hengen oli pyrittävä etenemään (SA II, 285; ks. myös Oittinen 2006, 21–22).

Snellmanilaisuuden korkeimpana päämääränä oli kansakunnan yleisinhimillinen sivistys (KT V, 49; SA III, 312; ks. myös Oittinen 2006, 23). Kansakunnan tulevaisuus ja menestys oli riippuvainen siitä, kuinka se onnistui tässä tehtävässään. Toisaalta ihmisen tiedon tarve lankesi yksilölle kuin perintönä ihmiskunnalta, ja yksilön oppiminen edellytti työtä ja ponnistelua. Yksilölle sivistys merkitsi halua ja kykyä kulkea edelleen totuuden ja oikeuden tietä. Tähän viittasi sata vuotta myöhemmin myös Voionmaa:

Vapaan kansansivistystyön yleisimmät periaatteet [juontuvat] ihmisyyssaatteesta, joka vaatii ihmisen kaikinpuolista kehittämistä sivistyksellisen edistymisen edellytyksiä vastaavaksi (Voionmaa 1948, 13–14).

Snellmanin mukaan todellinen sivistys ei ollut pelkästään yksilön oma asia, vaan tietoisuutta yleisestä, kansakuntien moninaisuudesta (SA X, 219; Lehmusto 1926, 63). Jokaisen kansakunnan oli rakennettava itse oma kansallinen sivistysjärjestelmänsä. Vertaamalla itseään muihin kansakuntiin yksilö saattoi ymmärtää, mikä kuuluu yleisinhimilliseen sivistykseen ja kuinka yksilön tuli sivistää itseään osana kansakuntaa.

Tämä sivistämisen vaatimus perustui hegeliläiseen itsensä jatkuvan sivistämisen velvoitteeseen (SA III, 154). Saksalaiseen uushumanismiin perustuva sivistysajatus (Bildung) oli eräänlainen historian liikevoima, joka kohosi snellmanilaisuudessa Hegelin maailmangenen sijalle (Oittinen 2006, 16). Snellmanilaisen sivistysideologian ydinajatus oli, että sivistys oli sekä naiselle että miehelle kuuluva oikeus. Molempia oli tarpeen sivistää kansakunnan edun nimissä:

Tiedonpuu on hyvän ja pahan tiedon puu samalla kertaa. [– –] Yhteiskunnan kaikkien jäsenten tulee päästä osalliseksi sivistyksestä. [– –] Kaikki kasvatus on tehtävä yleiseksi muodoltaan ja sisällöltään [– –] sillä kansan suuren joukon raakuudesta ja tietämättömyydestä köyhät olot saavat alkunsa – sivistyksen erillaisuusjuopaisuutta on siis tasoitettava. (Lehmusto 1926, 89– 94.)

Tämä sivistyskäsitys perustui yksilön omalle aktiivisuudelle ja jatkuvalla innolla saada lisää tietoa (SA IX, 1): ”Tiedetään ja rakastetaan jotakin yksilön ahdasta piiriä ylempänä ja ulompana olevaa”. Hänen ajattelunsa osui aikaan, jolloin kansanopetus oli Suomessa

vapaaehtoista, koulujen opetuskielenä oli ruotsi ja valtakunnan koulutuspolitiikkaa ohjattiin Venäjältä käsin (Kuikka 2006, 130). Samaan aikaan alkoivat nousta esiin vaatimukset naisen aseman parantamisesta ja tyttöjen yhtenäisestä kouluopetuksesta poikien rinnalla.

Naisen sivistys osana kansakuntaa muotoutuu

Snellmanin mukaan naiselle riittävä sivistyksen muoto oli yleissivistys. Nainen ei mieheen verrattuna tarvinnut korkeamman asteen sivistystä, koska hänellä ei ollut riittävän vahvaa käsitteellistä ajattelukykyä oppimiseen: ”Naisilla tuskin on kykyä uurtaa tieteelle uusia uria tai luoda mitään omaperäistä kaunista taidetta” (SA VI, 499; Jalava 2006, 115) ja ”naisen ei ollut syytä antaa ajatustensa laskeutua spekulointiin syövereihin” (SA VIII, 311). Tämä käsitys oli ristiriidassa samaan aikaan orastavalle naisasialle, jossa keskeistä oli vaatimus naisten ja miesten tasa-arvoisista sivistysmahdollisuuksista myös yliopistossa. Käsitukseen naisten ja miesten erilaisista sivistystarpeista sitouduttiin vielä 1900-luvun alkupuolella julkaistussa saksankielestä käännettyssä tekstissä:

Sivistyneeltä mieheltä vaaditaan jotenkin laajoja tietoja, mutta jokainen myöntäne, että korkeaoppineisuutta ei hienosti sivistyneessä naisessa suurestikaan kaivata. Tosin tulee hänellä olla yleinen käsitys kaikesta, mikä on totta ja kaunista, olkoon se sitten taiteen tai kirjallisuuden alalla, ja täytyy hänellä olla jonkinlaista harrastusta näihin, mutta varsinainen oppineisuus ja tieteileminen ei sovellu hänelle. Varsinkin pitävät oikeat tiedemiehet oppineita naisia erittäin epämiellyttävinä. (Bettex 1909, 3.)

Kyseessä oli eurooppalaiseen ajatteluun perustuvan hegeliläisen tradition sovellus, jossa naisen mielestä ja sielusta järkeiltiin puuttuvan osia, joita tarvittiin tieteellisessä ajattelussa (Katainen ym. 2005, 21).

Värikkäissä kanaanotoissaan Snellman vastusti 1800-luvulla yleistynyttä säätyläistautisten tyttöjen yksityistä kotiopetusta, koska piti sitä ”pääasiassa ranskalaisten lauseiden päähän pänttämisenä”. Snellman kuitenkin katsoi, että myös tytöille tarvittiin säädystä piittaamatta julkisia kouluja, ennen kaikkea valtiollisia tyttökouluja (Lehmusto 1926, 141): ”Tieto, jota hänelle opetetaan, ei ole tarkoitettu hänen yksityiseksi hyödykseen, vaan se tarkoittaa hänen ottamistaan sivistyneiden ihmisten yleiseen piiriin”.

Snellman kannatti Saimassa tyttökoulujen perustamista, ja käsitteellisesti naisen sivistyksen erityiseksi naissivistykseksi (qvinnans bildning). (SA V, 152–155; Jalava 2006, 116–117.) Valtion tukemat julkiset tyttökoulut paransivatkin tyttöjen mahdollisuuksia koulutusta Suomessa, vaikka yhteiskouluihin siirryttiin vasta 1880-luvulla.

Snellmanin ajattelussa naista ei ollut tarpeen sivistää ammattia ja työelämää varten, koska hänen paikkansa oli koti ja tehtävänä perhe-elämästä huolehtiminen sekä lasten kasvatusta (Lehmusto 1926, 139–140). Nainen kuului kodin piiriin, kansalaisyhteiskunnan sekä valtion ulkopuolelle. Tätä perusteltiin naisen siveellisyyden säilyttämisellä (Ollila 1990, 25–34). Kansansivistysliikkeen tavoitteena oli Suomen kansallinen eheyttäminen, johon kuului siveellisen naisen moraalinen ihanne (ks. myös Tuomaala 2004). Naista oli tärkeää sivistää äitinä, koska hänellä oli vaikutusta sekä lapsiin että puolisoihin ja miehiin yleensä (Savolainen 2006, 655). Sivistämällä naisia heistä saattoi tulla parempia äitejä ja perheen huolehtijoita: Naiselle äitiys oli luonnon määräämä tehtävä, kutsumus, jota ei ollut lupa muuttaa. Lapsi tuli kasvattaa ”ihmiseksi [– –] kaikkeen siihen, mikä on totta, hyvää ja kaunista” (SA IV, 5). Kyseessä oli sukupuolen mukainen kasvatuskäsitys, jossa tytöt ja pojat tuli kasvattaa

eri tavoin. Erilaisten perheessä tapahtuneiden sosiaalistumisprosessien avulla tytöt pyrittiin kasvattamaan muita palveleviksi ja toisten edestä uhrautuviksi äideiksi (Ollila 1998).

Teollistumisen seurauksena 1860-luvulta lähtien naimattomien naisten palkkatyö Suomessa alkoi lisääntyä, joka puolestaan lisäsi tarvetta tyttöjen koulutukselle. Jyväskylän seminaarin johtaja Uno Cygnaeus (1810–1888) järjesteli naisille mahdollisuuden koulutautua uuteen ammattiin, kansankoulunopettajaksi, vuodesta 1863 lähtien. Opettajan ammatista kehittyikin varsin nopeasti naisten suosima ala. Ensimmäisenä toimintavuotena Jyväskylän kansakoulunopettajaseminaarissa aloitti opintonsa 16 naista ja 33 miestä. Myös Minna Canth oli ensimmäisten seminaarilaisten joukossa, joka kertoi Cygnaeuksen todenneen avauspuheessaan vuonna 1863:

Nuoren tytönkin henkiselle elämälle on varmaan hyvin jalostavaa pyrkiä niin suuriarvoiseen päämäärään kuin työhön kansan hyväksi, mikäli se on hänen vallassaan (Nieminen 1990, 19–20).

Vaikka Snellmanin ja Cygnaeuksen sivistysajattelussa oli löydettävissä eroja, molemmat perustelivat naisten sivistämisen merkitystä kansallisella tarpeella. Cygnaeukselle naisen biologiset tekijät tekivät naisesta sopivan opettajan ammattiin, jota yhteiskunnan lisääntyvät työmarkkinat puolestaan tarvitsivat. Snellmanin mukaan tyttökoulujen opettajien oli hyvä olla perheellisiä miehiä, koska ”sellaisissa laitoksissa tarvitaan taidokkaita ja elämänkin koulussa kokeneita opettajia”. Naisten kasvatustehtävä ei tarvinnut erityistä koulutusta, koska se suuntautui kodissa lasten kasvatukseen. Koska naisen ja miehen tehtävät yhteiskunnassa olivat erilaisia, heille sopivat myös erilaiset oppiaineet koulussa. Naisille tuli opettaa samoja oppiaineita kuin miehelle, mutta naisten opetuksen tuli olla käytännölläheistä ja miesten taas soveltavaan tutkimukseen pyrkivää:

Ja narri on, ken tahtoo kaiken tuon saada sulletuksi teidän kauniskiharaisiin ja mielikuvituksista rikkaihin päihinne! [– –] Kaikki se, jota voidaan katsoa välttämättömäksi yleiselle ihmissivistykselle, voi ja sen pitää olla yhteistä molemmille sukupuolille. (SA IV, 5.)

Lähes sata vuotta tuon kirjoituksen jälkeen Valkeakosken työväenopiston johtajana toiminut Reino Oittinen kirjoitti kirjassa *Työväen sivistystyö* vuonna 1939:

[– –] Kun tytöt sitten tultuaan siihen ikään, että he pääsevät työhön – tehtäisiin, myymälöihin, konttoreihin – niin he edelleen saavat todeta, että mies määrää kaikkialla. Mies useimmissa tapauksissa on liikkeen johdossa, jossa he työskentelevät. [– –] Alemmuudentunteen, tyydyttämättä jääneen rakkautenkaipuun ja epäsosiaalisen ajattelun pohjalta versovat monenlaiset kuvitelmat, joille kevyt viikkolehkilukemisto, tietyn lajin elokuvat ja tanssiaisten tunnelmat antavat oman erikoisen leimansa. Ja tämän vuoksi hyvin monien nuorten neitosten vapaa-ajan varsinaisen sisällyksen muodostavat pääasiassa vain tanssi, vaatteet ja kuhertelu. (Oittinen 1939, 168–169.)

Jyväskylän opettajaseminaarissa opiskelijat perehtyivät aluksi Cygnaeuksen mukaan ”vakavaan askarteluun, osittain esteettiseen, osittain tieteelliseen harjoitukseen, mutta kaiken ylimpänä, viimeisenä päämääränä olkoon etenevä harrastus kansanvalistusta, naisen kohottamista, lastenhoidon parantamista ja kristillisen armeliaisuuden laajalla kentällä tapahtuvaa naisten toimintaa kohtaan” (Nieminen 1990, 22). Snellman puolestaan muotoili naiselle ja miehelle erilaisia oppisisältöjä sukupuoliroolien mukaisesti. Polariteetti-ihanteen miehisyudessa korostui toiminnallisuus, ja miehen oli – toisin kuin naisen – lunastettava

oma paikkansa yhteiskunnassa omilla saavutuksillaan. Snellmanin mieskäsitys oli suorituskeskeinen, jossa miehen sivistys ja kyvykkyys korostuivat (Jalava 2006, 118).

Naiset järjestäytyvät kansansivistykseen

Naisliikkeen rantautuminen Suomeen 1800-luvun puolivälin jälkeen herätti Snellmanissa ristiriitaisia tunteja: ”Meidän tarkoituksemme ei voi olla vaatia naiselle niitä oikeuksia, joita viime aikoina on ruvettu sanomaan naisemansipatsiooniksi”. Hän perusteli tätä vetoamalla kansalaisyhteiskunnan toteutumiseen: ”Se kumoaa perheen ja samalla sen yhteiskunnan, jossa yleiset ihmisoikeudet voivat tulla naisen hyväksi”. (SA IV, 4; Lehmusto 1926, 139.) Kansallishengen toteuttaminen sivuutti Snellmanin ajattelussa sukupuolten keskinäisen tasa-arvoisuuden aatteen. Naisen oli mahdollista saavuttaa objektiivinen kansallishenki, kun hän toimi velvollisuudentuntoisena ja siveellisenä äitinä ja vaimona. Kansallisen innostuksen rinnalla Suomessa vahvistui uskonnollinen herätysliike, joka myös vastusti naisten tasa-arvopyrkimyksiä (ks. myös Wilkama 1938, 63).

Snellmanin sivistysideologisen historiankirjoituksen kanssa ajallisesti rinnakkain asetui suomalaisen raittiusliikkeen järjestäytyminen, jonka jäsenistössä myös naisilla oli keskeinen asema. Vuonna 1876 Minna Canthin johdolla joukko naisia laati kirjelmän kenraalikuvernööri Nikolai Adlerbergille alkoholilainsäädännön tiukentamiseksi. Kyseessä oli historiallisesti merkittävä, äänioikeudettomien naisten pyrkimys vaikuttaa joukkoesiintymisellä lainsäädäntöön. Tällä vaatimuksellaan naiset esittivät alkoholi- ja työväenkysymyksen ratkaisuksi valtiovallan lainsäädännöllisiä toimenpiteitä. 1870-luvulla hahmottuikin monitaiteinen kehittämisohjelma, joka sisälsi työväestön kannustamisen omatoimisuuteen ja lukuoppiin tavoitteena kansalaiseksi kasvaminen ja siveellisen tason kohotus. Tämä merkitsi työläisten uudenlaisen kansalaisidentiteetin kasvamista, joka sisälsi laajan kansansivistysprojektin käynnistämisen ja organisoitumisen Suomessa. Myös vuosisadan vaihteeseen ajoittuneet ensimmäisten kansalais- ja työväenopistojen perustamistoimet on mahdollista liittää osaltaan pyrkimykseksi ratkaista kansan sivistäminen ja työväenkysymys, jossa fennomaanit aluksi ohjailevasti suuntasivat työväestön aktiivisuuden itsensä kehittämisen suuntaan (Sulkunen 1986, 33–34). Vuosisadan vaihteessa sekä raittiusliike että työväenpuolue kietoutuivat toisiinsa tavalla, joka sai työläiset jäsentämään uudelleen yhteiskuntaryhmien välisiä valtasuhteita (Sulkunen 1986, 42, 47–49, 205).

1800-luvun puolivälin jälkeen Suomessa vahvistui myös naisasialiike aluksi lähinnä Ruotsista tulleiden vaikutteiden pohjalta (Katainen ym. 2005, 33). Siinä keskeistä oli vaatimus parantaa naisten sivistysmahdollisuuksia, joihin 1880-luvulla liittyivät vaatimukset yhtenäiskoulujen perustamisesta. Samaan aikaan naiset järjestäytyivät yhteisöllisesti osallistumalla erityisesti naisille suunnattujen vapaaehtoisten seurojen ja järjestöjen toimintaan. Muutamiin kaupunkeihin oli perustettu lisäksi rouvasväenyhdistyksiä auttamaan vähävaraisten lasten, naisten ja perheiden elämää (Wilkama 1938, 38). Aluksi erityisesti sivistyneistön naiset osallistuivat aktiivisesti kansallisen herätyksen nostattamaan valistus- ja kulttuurityöhön, jossa he vastasivat työläisnaisten käytännönläheisestä kotitalous-, terveys- ja käsityövalistuksesta. Kirjailija Tyyni Tuulio (2005, 177) onkin todennut, ”ei liene yllätys, että syrjäseudun ja vähäväkisten naisten opastamisessa näkökulma on rouvasväkeen kuuluvan valistajan”.

Vuonna 1874 perustettiin osana fennomaanista ohjelmaa Kansanvalistusseura, jonka tehtävänä oli rahvaan kansan sivistystason kohottaminen. Lähtökohtana oli, että tehtävään valitut erityiset asiamiehet välittivät sivistävää kirjallisuutta kansalle ja levittivät valistustietoa rahvaalle, joka ottaisi sen vastaan. Kansansivistyksellä nähtiin olevan myös kansalli-

nen poliittinen tehtävä estää työväestön kansannousuja. Sulkusen (1995, 49) mukaan fenomenaisessa ideologiassa myös perheellä, naisilla ja lapsilla, oli tärkeä sija. Niinpä Kansanvalistusseuran puheenjohtaja, Raittiuden Ystävien esimies A. A. Granfeltin (1846–1919) vaimo, kansakoulunopettaja ja raittiustyöntekijä Mandi Granfelt (1850–1926), oli aktiivisesti mukana vaikuttamassa kansansivistyksen lähtökohtien luomiseen Suomessa. Suomen Naisyhdistys perustettiin vuonna 1884 ja Naisasialiitto Unioni vuonna 1892. Vaikka tässä yhteydessä asiaa ei tarkastella lähemmin, kansansivistystyössä myös kansanopistot toimivat aktiivisesti naisten sivistämiseksi erityisesti maaseudulla. Lisäksi monet naiskirjailijoista toimivat vuosisadan ensimmäisinä vuosikymmeninä kirjallisuuden opettajina kansalais- ja työväenopistoissa, kuten Tyyni Tuulio Järvenpään työväenopistossa (Oittinen 2005, 163) ja Sylvi-Kyllikki Kilpi Tampereen työväenopistossa (Hentilä 2005, 207).

Kansalais- ja työväenopistot naisten tiedonjonon tyydyttäjinä

Työväenopistojen liitto julkaisi vuonna 1924 ensimmäisen näytenumeronsa *Työväenopistolehdestä*. Lehden päätoimittajana aloitti Kotkan Työväenopiston Toverikunnan puheenjohtaja T. I. Wuorenrinne. Lehden toimituskuntaan kuului aluksi 11 jäsentä, ja sen ainoa naisjäsen oli kansalaisopiston johtaja Aino Hurmalainen. Lehden oli tarkoitus palvella kansalais- ja työväenopistojen asiaa, ja sen lukijakunta muodostui opistoaktiiveista, opistojen opettajista ja opiskelijoista. Hurmalainen nosti esiin kirjoituksessaan Vapaa sivistysharrastus ja naiset (1924) kotiäidin työn merkityksen lasten kasvattajana ja yhteiskunnallisesti valvutuneena naisena. Hän totesi, että naisen asemassa on jo tapahtunut paljon muutoksia parempaan suuntaan. Hurmalainen piti tärkeänä, että nainen on aktiivinen osa yhteiskuntaa ja kiinnostunut kehittämään itseään. Tämä oli mahdollista kansalais- ja työväenopistoissa:

[– –] *Vieläpä valvutunut nainen kodin hoitajanakin kykenee entistä paremmin järjestämään kotitehtävänsä ja järkevästi kasvattamaan pojistaan ja tyttäristään kunnan kansalaisia. Sillä onnistuakseen tässä täytyy hänellä itsellään olla ajan eri virtaukset ja yhteiskunnalliset velvollisuudet selvillä. Siksi-pä on perheenäidinkin siinä määrin kuin hänen lähimmät velvollisuutensa kodissa sen sallivat hankittava itselleen myös tietoja ja kokemuksia kodin ulkopuolelta.* (Hurmalainen 1924, 5–6.)

Toisaalta myös työläisnainen oli suorastaan velvoitettu oppimaan uusia asioita kansalais- ja työväenopistoissa:

[– –] *Eikä kenelläkään nykypäivän ihmisellä enää ole syytä valittaa, ettei hänellä olisi tilaisuutta tietojensa kartuttamiseen. Kansakoulujahan meillä nykyään jo kohta on joka kylässä ja isommissa kirkonkylissä lisäksi oppikoulujakin. Sitä paitsi työskentelevät tällaiset vapaat valistuslaitokset kuten esim. kansanopistot ja työväenopistot aikuisten tiedonjonon tyydyttäjinä. Niinpä on tällaisissa työväenopistoissa kaikilla pitkää päivää ahertavilla työläisnaisilla iltaisin tilaisuus parantaa puutteellisia tietojaan ja lisätä henkistä pääomaansa, jos hänellä vain itsellään on harrastusta ja tällaista harrastusta meillä nykyajan naisilla juuri tulee olla. Siihen meitä näet saavuttamaamme yhteiskunnalliset ja valtiolliset oikeutemme suorastaan velvoittavat.* [– –] (Hurmalainen 1924, 5–6.)

Tämä Hurmalaisen kirjoitus oli ensimmäisiä kansalais- ja työväenopistokontekstissa julkaistuja tekstejä, jossa naiskirjoittaja nosti esiin naisen aseman vapaassa sivistystyössä.

Kirjoitus ajoittuu yhteiskunnallisesti vuoden 1907 yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden saattamisen jälkeiseen aikaan, jolloin naiset aktivoituivat myös ansiotyöhön. Vaikka tekstin kirjoittaja jää ammattialalla melko tuntemattomaksi, kirjoitusajankohta osui 1920-luvun aktiiviseen kansalais- ja työväenopistojen perustamiskauteen Suomessa (ks. myös Huuhka 1990, 210). Kirjoitus eroaa monellakin tavalla miesten aikaisemmin kirjoittamista teksteistä. Se ei ensinnäkään edustanut miesten kirjoituksille tyypillistä ohjelmallista standardikirjoitusta, vaan oli näkökulmaltaan naisasiakirjoitus, jolla rohkaistiin naisia aktiivisiksi opistojen opiskelijoiksi. Toisaalta sanoma oli naislukijoille suunnattu ja todennäköisesti herätti omana aikanaan myös keskustelua.

Aino Hurmalainen kirjoitti samassa lehdessä myös otsikolla Johtajatarkysymys työväen- ynnä muissa vapaapistoissa (Hurmalainen 1924, 6), mutta tämän jälkeen hänen kirjoituksiaan ei myöhemmistä lehdistä enää löydy. Kaiken kaikkiaan naiskirjoittajien tekstejä julkaistiin *Työväenopistossa* tämän jälkeen varsin harvoin. Kotkan kaupunginvaltuutettu Hellä Meltti kirjoitti seuraavan kerran sotavuosien alla vuonna 1938 Kotkan Työväenopiston naisten opiskeluharrastuksista. Kirjoituksessaan Meltti palaa snellmanilaisille juurille perustellessaan naisten ja miesten erilaisia kiinnostuksen kohteita kansalais- ja työväenopistoissa:

Kotkan opistossa, jonka jäsenistössä noin puolet on naisopiskelijoita, on naisten opiskeluharrastus yhtä voimakas kuin miestenkin. Tosin naiset yleensä osoittavat opiskelussaan suuntautumista toisille aloille, harrastavat suuremmassa mittakaavassa toisia aineita kuin miehiset opiskelutoverinsa, mutta intoa ja harrastusta heissä on varmasti yhtä suuresti. Yhteiskunnalliset aiheet, joiden parissa valtaosa miehistä puuhailee tutkien vaikeita elämänskysmyksiä, on saanut opiskelijoikseen jonkun naisenkin. (Meltti, H. 1938, 75–76.)

Näyttäisi siltä, että kiinnittyminen snellmanilaiseen perinteeseen kansalais- ja työväenopistokirjoituksissa oli 1900-luvun alussa vahvaa. Kansansivistyksen käsitemaailmaan rakennettiin naisten ja miesten välille sukupuolten välisiä eroja hegeliläisyyden perintöä olleella biologisella essentialismilla.

Kansansivistyskielen nainen ja mies

Kansansivistysteksteissä esiintyi 1800–1900-lukujen vaihteessa harvoin suoria viittauksia sukupuoleen. Kirjailija Jo Eadie (ks. Lempiäinen 2005, 204) onkin nimittänyt sukupuolen ohittavaa teoretisoinnin tapaa poikien puheeksi (boy talk). Yhteiskunnan sukupuolittuneita rakenteita toistettiin kaavamaisesti kansansivistyksen ohjelmajulistuksissa naisen asemassa 1800-luvun lopulla tapahtuneesta edistyksestä huolimatta. Jos nainen esitettiin yleissivistettävänä objektina, sivistynyt ihminen kuvattiin mieskansalaiseksi: ”Ajattelu on ihmiselle tärkeää, se tekee ihmisen vapaaksi, voimakkaaksi ja itsenäiseksi. Ajattelija on mies, joka ei vaivu ajan-aaltoihin” (Bettex 1909, 75). Kansansivistysideologiaa julistettiin mieskansalaisille:

Jos tahdotaan pelastaa vallankumous, niin valistettakoon kansaa. Valistunut mies on muista riippumaton, hän kohoaa niitten tasolle, joilla on häntä itseään korkeampi asema ja hän kykenee elämään siveellistä elämää. (Meltti V. 1946, 17.)

Sukupuolittunut metaforiikka rakensi kieleen ajatuskuvioita, joiden purkaminen kielenhuolloin keinoin on ongelmallista (ks. Hakulinen 1988; Heinämaa 1991; Tainio 2005, 234). Kielentutkijat käyttävät termiä piilosukupuoli kuvaamaan miestä ihmisenä ja naista sukupuolena (Engelberg 2001; Hakulinen A. 2001; Rautala 1998; Tainio 2005, 231).

Naisen muotoilu sivistettäväksi äitikansalaisten kollektiiviksi pysyi esillä, vaikka naiset 1800-luvun lopulta lähtien alkoivat työskennellä ansiotyössä kodin ulkopuolella. Myös Koski (2006, 65) on todennut tutkiessaan itsenäisyyden ajan tekstejä, että kansansivistysteksteissä naisesta joko vaiettiin tai sitä kierrettiin selvin pyrkimyksin. Kansalais- ja työväenopistokontekstissa naiskirjoittajien ideaalina oli moraalisesti jalostunut työläisnainen osana kansakuntaa ja hyvää yhteiskuntajärjestystä:

[– –] Niinpä on tällaisissa työväenopistoissa kaikilla pitkin päivää ahertavilla työläisnaisilla iltaisin tilaisuus parantaa harrastusta ja tällaista harrastusta meillä nykyajan naisille tulee olla [– –] (Hurmala 1924, 5–6).

Professori Liisa Tainio on esittänyt (2005, 239), että kielenkäyttäjät kuullaan ja luetaan tiedostamattomasti sukupuolittuneesta tulkintakehyksestä käsin. Kulttuuriset uskomukset ja stereotyyptit tulevat esiin kielen rakenteissa ja käytetyssä sanastossa. Vaikka kansalais- ja työväenopistoissa 1940-luvulla 67 prosenttia opiskelijoista oli naisia (Huuhka 1990, 401; SVT X Kansanopetustilasto), kansansivistyskielessä toimija esitettiin edelleen kansansivistysmiehenä:

Jo ennen talvisotaamme asetettiin n.s. yhteistoimikunta, jossa kolme kansanopisto- ja kolme työväenopistomiestä on jatkuvasti neuvotellut näitten opistojen alaan kuuluvista yhteisistä asioista, ei vain taloudellisista, vaan aatteellisistakin. Tuloksista mainittakoon m.m. julkaisujen vaihto: Kansanopisto lähetetään kaikille työväenopistoille ja Työväenopisto kaikille kansanopistoille. (Länsiluoto 1942, 65–66.)

Kansansivistystyön tekijöitä on kritisoitu kokonaisnäkemysten puutteesta, joka liittyy kansansivistystyön tulevaisuuteen ja tehtävään yhteiskunnassa. Kansansivistysmiesten näköalojen ahtautta kritisoidaan ja toivotaan Suomen kansan näkemistä yhtenäisenä sivistyskansana, jossa vapaalla sivistystyöllä on oma asemansa. (Harva 1948, 64.)

Suomalaiset kielentutkijat käyttävät sanaa kielimies, kun viittaavat suomen sivistyskielen rakentaneisiin tai kun osoittavat kielentutkijan mieheyden tai ironisoivat naispuolisten kielentutkijoiden työpanosta (Tainio 2005, 230; Hakulinen 2001; Heikkinen 1998). Nais-sa-navartaloa (ks. myös Karppinen 2002) käytettiin kansansivistysteksteissä usein määriteosana produktiivissa yhdyssanoissa, kuten työläisnainen, naisopettaja, naisjohtaja, naisoppilas, naisvaltikka:

[– –] Asiasta ei haluttu tehdä erillistä naiskysymystä, vaan halutaan asiassa muodostaa naisten keskinäinen kanta. Naisjohtaja asettuu miesjohtajan rinnalle apulaiseksi. (Hurmala 1924, 88.)

Tutkija Kirsti Salmi-Niklanderin (2006, 91) mukaan naiskirjoittajat tarkastelevat kirjoituksissaan herkästi itseään ja yleensä naisia ulkopuolisen silmin, he ikään kuin ennakoivat muiden ihmisten reaktioita. Ehkä tästä osaltaan oli kyse Hurmalaisen varovaisessa kannanotossa naisjohtajien suuntaan.

Kielentutkijoiden mukaan kielen järjestelmä sisällään on arvoista vapaa, mutta yhteisössä kieli latautuu halutulla sanastolla ja kielenkäytön konventioilla, joihin yhteisö arvoissaan sitoutuu (Mc Connell-Ginet 1988; Rautala 1988; Hakulinen A. 2001; Tainio 2005, 235.) Kansansivistysaatteeseen sitoutunut yhteisö tuotti omaa ideologista kieltään, joka puolestaan ohjasi yksilöt näkemään kansansivistysideologian maskuliinisessa valossa. Tähän tavoitteeseen pyrkivät myös maskuliinissävytteiset kansansivistyshistorialliset ohjelma- ja kirjoitukset.

Johtopäätökset: Sukupuolen rakentuminen kulttuurihistoriallisissa teksteissä

Suomalaisen kansansivistysparadigman filosofiset lähtökohdat olivat maskuliinisia. Kansansivistys kuului osaksi 1800–1900-luvun vaihteen kansallistamisprojektia, jolla pyrittiin rakentamaan levottomassa yhteiskunnallisessa tilanteessa valtiolle kuuluaista ja yhteiskunnassa demokraattisesti toimivaa kansalaista. Fennomaanisessa liikkeessä alkunsa saanut kansallisromantiikka merkitsi idealisoitujen stereotyyppien luomista kansasta ja sen ominaisuuksista. Tästä muodostuneelle tulevaisuusideaalille perustui myös kansansivistys. Ideaali oli kokonaisvaltainen, se kohdistui sekä yksittäisen ihmisen sisäiseen ja ulkoiseen olemukseen, mutta myös yhteiskunnan luonteeseen. Toisaalta kansalaisella itsellään oli velvollisuus aktiivisesti pitää yllä omaa moraalista ja sivistyksellistä tasoaan. Valtion tehtävänä oli turvata sosiaalisesta luokasta riippumattomat mahdollisuudet jokaiselle kansalaiselle itsensä sivistämiseen. Kansansivistyksen käsitteeseen oli implisiittisesti kirjoitettu sukupuolten keskinäinen vallanjako, jossa miehet kollektiivisena ryhmänä määriteltiin käsitteen sisältöä hallitsevaksi ryhmäksi.

Snellmanilaisessa ajattelussa nainen nähtiin kansansivistyksen yleissivistettäväksi objektiksi, jota oli tarpeen sivistää kansakunnan edun nimissä ja kansallishengen toteuttamiseksi. Sivistysfilosofisesti nainen oli objekti, jota mies sivistystoimijana pyrki sivistämään. Cygnaeuksen organisoima kansanopetus 1860-luvulla lähtien avasi myös naisille mahdollisuuden koulutautua kansakoulunopettajiksi. Ensimmäiset kansalais- ja työväenopistot saivat 1800–1900-lukujen vaihteessa opettajansa juuri kansakoulunopettajista. Raittiusliikkeen alkuun saattamana ja Kansanvalistusseuran toimesta organisoitu kansansivistystyö laajeni tavallista kansaa ja aikuisia koskettavaksi. Vuosisadan vaihteen epävakaisissa yhteiskuntapoliittisissa olosuhteissa kansansivistys institutionalistettiin valtion ylläpitämiin oppilaitoksiin, joista kansalais- ja työväenopistot saivat erityistehtävän huolehtia työväestön yleissivistyksestä. Samalla kansalais- ja työväenopistot omassa tehtävässään toteuttivat snellmanilaista naisen yleissivistävää sivistystehtävää. Kansansivistyshistoriallisten tekstien tulkinnassa kansalais- ja työväenopistot alkoivat täyttää tehtävää, johon ne sivistysideologisesti perustuvat.

Kansansivistyksen teoreettinen diskurssi miehen olemassaolosta oli poliittinen. Naiset kuvattiin käsitteen sivistettäväksi objekteiksi, joissa kategoriat äitkansalainen ja 1920-luvulta lähtien työläisnainen priorisoitiin naiskategorioista tärkeimmiksi. Biologisten sukupuolierojen perusteella naiset luokiteltiin äidillisiksi kodin hengettäriksi ja miehet valtaa pitäväksi ja toimiviksi palkkatyöläisiksi. Naisen elintila ja mahdollisuudet omiin sivistyksellisiin elämänvalintoihin tässä sivistyskonventiossa olivat vähäiset. Nainen oli äiti, jolle lankesi vastuu perheestä ja lasten kasvatuksesta. Naisen paikka ja elinympäristö oli koti, ja hänen tehtävänsä äitinä perusteltiin kansakunnan hyvinvoinnilla. Sukupuolten välisessä suhteessa mies asettui kansansivistyksen ytimessä naisen yläpuolelle ja pyrki hallinnoimaan sitä. Koska tässä yhteydessä tulkittuja tekstejä oli suhteellisen niukasti ja ne asettui-

vat vuosisadan vaihteen molemmin puoli, tuloksia ei voi yleistää pitkälle 1900-luvulla jatkuneiksi.

Vuosisadan vaihteen kansansivistystekstit tukivat kansansivistisyhteisöä, joiden jäsenet puhuivat ja kirjoittivat kansansivistyseetosta olemassa olevaksi. Kansansivistyksen kieltä, sanastoa ja ilmaisia kehitettiin aikana, jolloin kansansivistisyhteisöt muodostuivat pääosin miehistä. Toisaalta naisten aktivoituminen itsensä sivistämiseen vapaassa kansansivistystyössä ei tullut kansansivistysteksteissä esiin. Kansansivistyskielen retoriikassa merkittävää oli se, kuinka vakuuttavia oppisisältöjä ja kielenkäytäntötapoja kirjoittaja hallitsi. Pelkkä kansansivistyseetoksen hallinta ei kuitenkaan riittänyt, vaan tarvittiin myös kykyä julistamisen ja valistamisen avulla vakuuttaa sanoman vastaanottaja. Tullakseen osaksi kansansivistyskaanonia, oma paikka oli lunastettava vakuuttamalla ja ottamalla osaa yhteiseen ja julkiseen kansansivistyskeskusteluun.

PS. Lyhyt kommentti nykytilasta. – Asiasanahaku Helsingin yliopiston Helka-tietokannasta tuotti vapaalle sivistystyölle ja siihen liittyville lisäkäsitteille lukuisan määrän hakutuloksia. Vapaan sivistystyön käsite näyttäisi 1900-luvulla laajenneen aikuiskasvatuksen, ammattikasvatuksen ja aikuiskoulutuksen suuntaan. Naiset ovat aktivoituneet sivistyskirjoittajina, vaikka mistään radikaalisesta muutoksesta ei voidakaan puhua. Mieskirjoittajat näyttävät edelleen hallinnoivan suomalaista vapaan sivistystyön kirjoitusta. Lähteiden lähempi tarkastelu kuitenkin osoitti, että vapaan sivistystyön aatehistorialliset tekstit ovat jääneet historiaan, ja niiden tilalle ovat astuneet markkinatalouden ideologian mukaiset laatuun ja arviointiin liittyvät aikuiskoulutustutkimukset ja sivistyspoliittiset komiteamietinnöt. Kaiken kaikkiaan vapaan sivistystyön ideologiaa pohtivia tekstejä on julkaistu 2000-luvun molemmin puolin vähän. Niitä eivät näytä julkaisevan suuressa määrin naiset, mutta eivät paljon miehetkään. Niillä kuitenkin oli ennen ja olisi vielä 2000-luvullakin, merkittävä tehtävä sivistysalan keskustelun herättäjänä ja vapaan sivistystyön identiteetin vahvistajana koulutusalojen välisessä kilpailussa. Tällä hetkellä näytetään elävän eräänlaisessa ideologiassa tyhjiössä, mitä vapaan sivistystyön historian kirjoitukseen tulee.

Käytetyt lyhenteet

KT = Kootut teokset, katso lähdeluettelo Snellman, J. V. 2000–2005.

SA = Samlade arbeten, katso lähdeluettelo Snellman, J. V. 1992–1998.

Lähteet

- Aisenberg, Nadya & Harrington, Mona 1988. *Women of Academe. Outsiders in the Sacred Grove*. Amherst : The University of Massachusetts Press.
- Bettex, Fr. 1909. *Mitä on sivistys*. Suom. Suomalainen, H. Porvoo: WSOY.
- Geertz, Clifford 1973. *The interpretation of cultures. Selected essays*. New York: Basic Books.
- Hakulinen, Lauri 1988 [1926]. *Kieli ja sukupuoli*. Teoksessa Laitinen, Lea (toim.), *Isosuinen nainen*. Helsinki: Yliopistopaino, 279–282.
- Hakulinen, Auli 2001. *Kieli ja kielenkäyttö: onko suomi suku(puoli)neutraali kieli?* Teoksessa Laitinen, Lea, Nuolijärvi, Pirkko, Sorjonen, Marja-Leena & Vilkuna, Maria. (toim.), *Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 331–341.

- Harva, Urpo 1948. Kansansivistäjä. Helsinki: Otava.
- Heikkinen, Vesa 1998. Miesnainen myy mediassa itseään – mutta mitä se kielimiehelle kuuluu? Teoksessa Heikkinen, Vesa, Mantila, Harri & Varis, Markku (toim.), Tuppsuinen mies. Kirjoitelmia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista. Tietolipas 154. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 94–131.
- Hentilä, Marjaliisa 2005. Työläisnaiset historian tekijöinä ja kirjoittajina. Martta Salmela-Järvinen ja Sylvi-Kyllikki Kilpi. Teoksessa Katainen, Elina, Kinnunen, Tiina, Packalén, Eva & Tuomaala, Saara (toim.), Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 203–227.
- Heritage, John 1996. Harold Garfinkel ja etnometodologia. Suom. Arminen, Ilkka ym. Helsinki: Gaudeamus.
- Hormalainen, A. 1924. Vapaa sivistysharrastus ja naiset. Työväenopisto-lehden näyttenumero. Kotka: Työväenopistojen liitto, 5–6.
- Husu, Liisa & Rolin, Kristiina 2005. Tiede, tieto ja sukupuoli. Helsinki: Gaudeamus.
- Huuhka, Kosti 1990. Kansalais- ja työväenopistotoiminnan historia 1899–1979. Helsinki: Gummerus.
- Jalava, Marja 2006. Snellman ja sukupuoli. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka & Vilkkö, Risto (toim.), J. V. Snellman – filosofi ja valtio-oppinut. Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys ry, 115–128.
- Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi ja Suoninen Eero 2004. Diskurssianalyysin aakkoset. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija & Nätti, Jouko 1999. Modernization of working times: flexibility and work sharing in Finland. Jyväskylä: University Press.
- Karppinen, Kaisa 2002. Onko kielellinen tasa-arvo utopiaa? Kielikello 1/2002, 22–25.
- Katainen, Elina, Kinnunen, Tiina, Packalén, Eva & Tuomaala, Saara 2005. Naiset historiankirjoittajina. Akateeminen marginaali ja uuden tiedon tuottaminen. Teoksessa Katainen, Elina, Kinnunen, Tiina, Packalén, Eva & Tuomaala, Saara (toim.) Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–49.
- Kortelainen, Anna 2006. Naisen tie. L. Onervan kapina. Helsinki: Otava.
- Koski, Leena. 2006. Kansansivistyksen kansaa etsimässä. Teoksessa Tuomisto, Jukka & Salo, Petri (toim.) Edistävää ja viihdyttävää aikuiskasvatusta. Aulis Alanen aikuisopetuksen laatua etsimässä. Tampere: Tampere University Press, 59–83.
- Kuikka, Martti 2006. J. V. Snellman ja koulukasvatusta. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka & Vilkkö, Risto (toim.), J. V. Snellman – filosofi ja valtio-oppinut. Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys, 129–146.
- Le Doueuff, Michèle 1980. Simone de Beauvoir and the existentialism. *Feminist Studies* 6 (2), 277–289.
- Lehmusto, Heikki 1926. Snellman kasvatustopillisena ajattelijana. Helsinki: Gummerus.
- Lempiäinen, Kisti 2005. Sukupuoli sosiologian tietona. Teoksessa Husu, Liisa & Rolin, Kristiina 2005. (toim.) Tiede, tieto ja sukupuoli. Helsinki: Gaudeamus, 206–226.
- Lundgren-Gothlin, Eva. 1996. Sex and Existence: Simone de Beauvoir's "The Second Sex". London: Athlone, New England: Wesleyan University Press.
- Länsiluoto, Yrjö 1942. Vapaan kansansivistystyön organisatio. Teoksessa Vapaa kansansivistystyö I. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1942. Tampere: Työväen Kirjapaino, 60–71.
- Meltti, Hellä 1938. Kotkan Työväenopiston naisten opiskeluharrastuksista. Työväenopisto 1/1938, 75–76.
- Meltti, Väinö 1946. Vapaa kansansivistystyö ja työväenopistot. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Nieminen, Reetta 1990. Minna Canth. Kirjailija ja kauppias. Helsinki: Otava.

- Nurminen, Marjo 2008. Tiedon tyttäret. Oppineita eurooppalaisia naisia antiikista valistukseen. Helsinki: WSOY.
- Oittinen, Riitta 2005. Historiaa jokanaiselle. Tyyni Tuulio. Teoksessa Katainen, Elina, Kinnunen, Tiina, Packalén, Eva & Tuomaala, Saara (toim.), *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 161–202.
- Oittinen, R. H. 1939. Työläisten vapaa-ajan yhteiskunnallinen ja sivistyksellinen merkitys. Teoksessa *Työväen sivistystyö II. Työväen sivistystyö 1919-1939*. Helsinki: Työväen sivistysliitto, 146-186.
- Oittinen, Vesa 2004. Snellman ja persoonallisuuden idea. Teoksessa *Kotkavirta*, Jussi & Niemi, Petteri (toim.), *Persoonaa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 129–142.
- Oittinen, Vesa 2006. Snellman ja Hegel. Teoksessa Niiniluoto, Ilkka & Vilkko, Risto (2006) *J. V. Snellman – filosofi ja valtio-oppinut*. Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys, 9–25.
- Ollila, Anne 1990. Politikoiva vaimo on miehelle kauhistus. *J. V. Snellmanin perhekäsitys*. Naistutkimus – Kvinnoforskning 3 (4), 25-34.
- Ollila, Anne 1998. Jalo velvollisuus. *Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.
- Ollila, Anne 2000. Aika ja elämä: aikakäsitys 1800-luvun lopussa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Opetusministeriö 2005. Vapaa sivistystyö numeroina, 2004 [www-lähde]. <http://www.ktol.fi/web/tiedostot/File/vs_numeroina.pdf> (luettu 4.11.2010).
- Pulkkinen, Tuika 1998. Postmoderni politiikan filosofia. Helsinki: Gaudeamus.
- Rautala, Helena 1998. Jumala siunatkoon sikiötäni kuitenkin! Havaintoja suomen kielen piilogenuksesta. Teoksessa *Laitinen, Lea (toim.) Isosuinen nainen*. Helsinki: Yliopistopaino, 32–40.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2005. Käsin kirjoitettua. 1800-luvun lopun nuoret naiset historian opiskelijoina ja tulkitsijoina. Teoksessa *Katainen, Elina, Kinnunen, Tiina, Packalén, Eva & Tuomaala, Saara (toim.), Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 75–97.
- Salo, Ulla-Maija 1999. Ylös tiedon ja taidon ylämäkeä. Tutkielma koulun maailmoista ja järjestyksistä. *Acta Universitatit Lapponiensis* 24. Rovaniemi.
- Savolainen, Raimo 2006. Sivistyksen voimalla. *J. V. Snellmanin elämä*. Helsinki: Edita.
- Snellman, J. V. 2000–2005. Kootut teokset 1–24. (KT) Helsinki: Opetusministeriö.
- Snellman, J. V. 1992–1998. *Samlade arbeten I– XII (SA)*. Helsingfors: Statsrådets kansli.
- Stolte-Heiskanen, Veronica (toim.) 1991. *Women in Science. Token Women or Gender Equality?* Oxford & New York: Berg.
- Sulkunen, Irma 1986. Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Sulkunen, Irma 1995. *Mandi Granfelt ja kutsumusten ristiriita*. Helsinki: Hanki ja Jää.
- Tainio, Liisa 2001. Puhuvan naisen paikka. Sukupuoli kulttuurisena kategoriana kielenkäytössä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tainio, Liisa 2005. Kielitieteen kieli ja sukupuoli. Helsinki: Gaudeamus.
- Tietosanakirja 1911. Osa IV. Helsinki: Tietosanakirja-Osakeyhtiö.
- Tilastokeskus 2007. *Vaaka vaaterissa? Sukupuolten tasa-arvo Suomessa 2006. Jämställheten mellan kvinnor och män i Finland 2006*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Tuomaala, Saara 2004. Työätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. *Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Valian, Virginia 1998. *Why so slow? The advancement of women*. Cambridge, Mass & London: The MIT Press.

- Vapaa kansansivistystyö. 1942. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1942. Tampere: Työväen Kirjapaino.
- Vapaa kansansivistystyö. 1943. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1943. Tampere: Työväen kirjapaino.
- Vapaa kansansivistystyö. 1944. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1944. Tampere: Työväen Kirjapaino.
- Vapaa kansansivistystyö IV. 1945. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1945. Tampere: Työväen Kirjapaino.
- Vapaa kansansivistystyö V. 1946. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1946. Tampere: Työväen Kirjapaino.
- Vapaa kansansivistystyö VI. 1947–1948. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1947–48. Tampere: Työväen Kirjapaino.
- Vapaa kansansivistystyö VII. 1954–1955. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1954–55. Helsinki: Kansansivistysopillinen yhdistys.
- Vapaa kansansivistystyö VIII. 1960. Vapaan kansansivistystyön vuosikirja 1960. Helsinki: Rahtiuskansan Kirjapaino.
- Vapaa kansansivistystyö IX. 1961. Vapaan kansansivistystyön vuosikirja 1961. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Vapaan kansansivistystyön vuosikirja XVI. 1969. Elinikäinen kasvatus. Mikkeli: Länsi-Savon kirjapaino.
- Voionmaa, Väinö 1939. Työväen sivistystyö. Teoksessa Työväen sivistystyö II. Työväen sivistysliitto 1919–1939. Helsinki: Työväen sivistysliitto.
- Voionmaa, Väinö 1942. Vapaan kansansivistystyön keskusoppiaineesta. Teoksessa Vapaa kansansivistystyö. Kansansivistysopillisen yhdistyksen vuosikirja 1942. Tampere: Työväen Kirjapaino, 51–59.
- von Hartmann, Eduard. 1900. Geschichte der Metaphysik. Teil 2, Seit Kant. Leipzig: Haacke.
- Wuorenrinne. Toivo 1927. Kansanvalituksesta kansansivistykseen. Työväenopisto 4. Helsinki: Työväenopistojen liitto.
- Wuorenrinne. Toivo 1944. Minna Canth ja yhteiskunta. Työväenopisto 3. Helsinki: Työväenopistojen liitto, 43–44.
- Wennerås, Christine & Wold, Agnes 1997. Nepotism and sexism in peer-review. Nature 387 (22), 341–343.
- Wilkama, Sisko 1938. Naissivistuksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840–1880 -luvulla. Pedagogis-aatehistoriallinen tutkimus. Historiallisia tutkimuksia XXIII. Helsinki: Suomen Historiallinen seura.

KM Tarja Lang on Espoon työväenopiston rehtori. Lang väittelee tammikuussa 2011 Helsingin yliopistossa aiheesta Myyttisestä sankarirehtorista opistoäidiksi ja manageriksi: Sukupuolen näkökulma kansalais- ja työväenopiston johtajuuteen.